

Povojnový antisemitizmus v Poľsku (1945 – 1948)*

MARTIN ŠROMOVSKÝ

Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach – Katedra histórie FHV UMB v Banskej Bystrici

Oslobodzovanie nacistických koncentračných táborov armádami spojencov neprinieslo židovskému obyvateľstvu vytúžený pokoj. Práve naopak, v prvých rokoch po skončení druhej svetovej vojny bola v priestore strednej Európy prítomná antisemitská atmosféra, ktorá vyústila do demonštrácií, výtržností a prejavov fyzickej agresie či cieľených útokov proti Židom z radov rôznych sociálnych skupín. Príčiny je nutné hľadať v nepríjemnom dedičstve vojny, protižidovskom zákonodarstve či neistej spoločensko-ekonomickej situácii krajín, ktorých budúcnosť bola v područí Sovietskeho zväzu (ZSSR).

Pred druhou svetovou vojnou sa na území Poľska nachádzalo približne tri a pol milióna Židov. Kvôli nacistickej túžbe zničiť zo sveta židovské obyvateľstvo sa tento počet znížil na 200 až 300 tisíc (5,7 – 8,6% z predvojnového stavu).¹ Treba však podotknúť, že z tohto počtu približne 130 tisíc osôb pochádzalo z územia pričleneného k ZSSR v septembri 1939. Tí sa na základe medzištátnej dohody medzi Poľskom a ZSSR mohli po skončení vojny vrátiť do pôvodnej vlasti.² Repatriácia

* Štúdia je výstupom z grantového projektu VEGA č. 1/0555/12 „Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953)“.

¹ Po oslobodení Poľska začali z úkryto v vychádzať tisíce Židov. Nacistické besnenie prežili vďaka rôznym faktorom. Okolo 10 tisíc z nich prežilo v koncentračných táboroch na území Poľska, 5 tisíc pochádzalo z koncentračných táborov v Nemecku a Rakúsku. Mnoho prežilo vďaka tzv. árijským papierom alebo v úkryte u Poliakov, či lesných úkrytoch a v partizánskych oddieloch. Židovské deti sa zachránili tým, že sa ukryli v kresťanských rodinách a kláštoroch. ADELSON, J.: *W Polsce zwa nej Ludowa*. In: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*. Red. J. TOMASZEWSKI. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993, s. 388.

² S Ukrajinou a sovietskou socialistickou republikou (USSR) a Bieloruskou SSR bola podpísaná dohoda o vzájomnej výmene obyvateľstva 9. septembra, s Litovskou SSR 22. septembra 1944. Zásady výmeny boli vo všetkých troch dohodách rovnaké. Dohodlo sa, že „vzájomnej evakuácii“ podliehajú poľskí občania ukrajinskej, rusínskej, bieloruskej a litovskej národností, ktorí sa mali presídliť na Ukrajinu, do Bieloruska a Litvy. Do Poľska sa mali

týchto osôb trvala prakticky až do konca roku 1948. Aj kvôli pohybu týchto osôb je ťažko určiť presný počet židovského obyvateľstva na území Poľska.

Hospodárska situácia preživších poľských Židov bola nezávideniahodná. Ešte na začiatku roka 1947 bola zamestnanosť medzi židovským obyvateľstvom iba 35,1%.³ Dôvodom nezamestnanosti židovského obyvateľstva bol predovšetkým zlý zdravotný stav vracajúcich sa z koncentračných táborov, ukrývajúcich sa v lesoch či v pivniciach. V roku 1945 bolo 35 tisícom Židom udeľovaná pomoc vo forme potravín a oblečenia, v prevádzke bolo 22 nocľahární pre 5270 osôb, v celej krajine existovalo 44 vývarovní, ktoré poskytovali pokrm pre 7 460 ľudí.⁴ O čosi lepšie to bolo s náboženskou starostlivosťou. Tá bola vtedy dostupná takmer vo všetkých väčších židovských strediskách, v 80-tich kongregáciách bolo činných 25 rabínov v 38 synagógach, okrem toho bolo činných aj niekoľko desiatok domovov modlitieb. Krátko po vojne bola starostlivosť o náboženské záležitosti zverená CKŽP (Centralny Komitet Żydów Polskich – Ústredný výbor poľských Židov), kým to neprebrali Židovské náboženské združenia, následne premenované na Židovské náboženské kongregácie.⁵ V prvých rokoch po vojne bol postoj štátu k židovskej menšine priaznivý, keďže potreboval vyzeráť pred zahraničím ako ochranca zdecimovanej židovskej menšiny, ako ochranca demokratických práv. Prístup varšavskej vlády sa zmenil až vďaka výhre komunistov v parlamentných voľbách v januári 1947 a zmenenej politickej situácie na medzinárodnej scéne (keď sa Izrael začal prikláňať k USA).

Aj napriek pozitívnemu prístupu vládnej moci k židovskej menšine situácia bežných Židov nebola vôbec jednoduchá. V povojnovom Poľsku bolo cítiť značne negatívny postoj väčšinového obyvateľstva k židovskej komunite, ktorý sa prejavoval často v násilnej podobe. Podľa amerického

presťahovať Poliaci a Židia, ktorí pred 17. septembrom 1939 boli poľskými občanmi a bývali na území vyššie uvedených republík. Zatiaľ čo pre osoby poľskej a židovskej národnosti bol zakotvený princíp dobrovoľnosti, osoby v opačnom slede na výber nemali. ŠMIGEL, M., KMEŤ, M.: Výmeny obyvateľstva v strednej a východnej Európe v kontexte 2. svetovej vojny (Na pozadí percepcie a názorov). In: Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. Prešov: Universum, 2010, s. 60.

³ ADELSON, J. 1993. *W Polsce zwanej Ludowq...*, s. 460.

⁴ ADELSON, J. *W Polsce zwanej Ludowq...*, s. 466.

⁵ ADELSON, J. *W Polsce zwanej Ludowq...*, s. 429-433.

historika Davida Engela najväčšie erupcie násilia voči židovskému obyvateľstvu prebiehali v marci až v auguste 1945 a vo februári až v júli 1946, teda v období, keď jeho prítomnosť bola kvantitatívne na vrchole. Prvá erupcia násilia súvisela s oslobodením Poľska spod nemeckej okupácie a príležitosťou vyjsť z niekoľkoročných úkrytov na denné svetlo, ako aj s návratom osôb židovského pôvodu z táborov v Rakúsku a Nemecku. Druhá fáza sa vzťahovala k príchodu židovských repatriantov zo ZSSR.⁶

Prvé väčšie nepokoje namierené voči židovskej menšine sa odohrali v Rzeszowe 11. – 12. júna 1945. Násilnosti voči Židom vypukli potom, čo sa v pivnici budovy, ktorú obývali prevažne Židia našli telesné pozostatky dievčaťa (a vo zvyšných bytoch budovy ďalšie dôkazy o jej zavraždení),⁷ ktoré bolo už niekoľko dní nezvestné.⁸ Začalo sa so zatýkaním Židov, dochádzalo k fyzickým útokom voči nim a opustené obydlia Židov boli rabované a ničené. Nedošlo síce k stratám na životoch, ale všetci Židia po niekoľkých dňoch opustili mesto.

Dňa 11. augusta 1945 sa odohral pogrom v Krakove. Ten mali vyvolať dvaja chlapci, ktorí vyhlasovali, že ich Židia v synagóge chceli biť či dokonca zabiť.⁹ Po meste sa začali roznášať klebety o zavraždených deťoch, najprv o dvoch, potom o osemnástich a nakoniec o 60-tich detských obetiach. Synagóga, ako aj okolité budovy, boli rabované, ničené a Žida bití. Dokonca dochádzalo k fyzickým útokom aj na nežidovských občanov mesta.¹⁰ Počas pogromu došlo aj k streľbe, pramene sa však rozchádzajú v tom, kto ju mal na svedomí.¹¹ Hoci nepokoje boli ešte

⁶ ENGEL, D.: Patterns of anti-jews violence in Poland 1944-1946. In: *Yad Vashem Studies*. Vol. XXVI. Jerusalem 1998, p. 34.

⁷ KACZMARSKI, K.: *Pogrom, którego nie było, Rzeszów, 11 – 12 czerwca 1945 r. (Fakty, hipotezy, dokumenty)*. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2008, s. 22-23.

⁸ Po meste sa medzitým rozniesla správa o rituálnej vražde, ktorá mala zabezpečiť krv pre židovské obyvateľstvo vracajúce sa z koncentračných táborov. Počet mŕtvych detí mal narásť na 13-20, údajne sa našli aj očití svedkovia, ktorí videli viac než desať tiel a flaše s krvou. GROSS, J. T.: *Strach: antisemitism w Polsce tuż po wojnie (historia moralnej zapaści)*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2008, s. 81.

⁹ CICHOSPEK, A.: *Pogrom Żydów w Krakowie 11 sierpnia 1945 r.* Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 2000, s. 70-72.

¹⁰ KWIEK, J.: *Żydzi, Lemkowie, Słowacy w województwie Krakowskim w latach 1945 – 1949/50*. Kraków: Instytut Nauk Społecznych, 2002, s. 63.

¹¹ CICHOSPEK, A.: *Pogrom Żydów w Krakowie...*, s. 80.

v ten deň utíšené, napätie pretrvávalo ešte niekoľko dní. Opakovane dochádzalo aj k demolovaniu vnútorného vybavenia synagógy, teda presnejšie toho, čo tam ešte ostalo po nepokojoch.¹² Presný počet obetí pogromu sa v dokumentoch nezachoval, odhady sa pohybujú v rozmedzí od 1 do 5 mŕtvych osôb a asi 10 ranených.¹³

Najväčší povojnový pogrom v Poľsku sa však uskutočnil 4. júla 1946 v Kielcach. Opäť tu svoju rolu zohrali šíriace sa klebety o zabíjaní kresťanských detí Židmi. Objavil sa tu chlapec, ktorý tvrdil, že bol niekoľko dní predtým držaný násilím v sídle Židovského výboru¹⁴ (budova plnila aj funkciu dočasného ubytovania pre Židov, ktorí nemali strechu nad hlavou), no podarilo sa mu utiecť.¹⁵ Pred budovou sa zišiel rozvášnený dav, ku ktorému sa pridali ešte aj vojaci, ktorí mali pôvodne chrániť Židov. Tí však spolu s príslušníkmi MO (Milicja obywatelska – občianska milícia) začali obyvateľov sídla Židovského výboru vyvádzať pred budovu, kde boli vystavení na milosť a nemilosť rozhorčenému davu. Násilie sa rozrástlo aj mimo okolia budovy, dokonca až na železničnú stanicu, kde začali Židov násilím vyťahovať z vlakov. Okolo obeda sa podarilo príslušníkom armády situáciu upokojiť. Avšak po nečakanom príchode robotníkov (ale tentoraz organizovanom vedúcimi pracovníkmi Huty Ludwików), prichádzajúcich taktiež kvôli šíriacim sa klebetám o vraždení poľských detí, pogrom pokračoval ďalej.¹⁶ Definitívne skončil až po príchode jednotiek KBW (Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego – Zbor vnútornej bezpečnosti, špeciálna vojenská formácia určená na boj proti antikomunistickej opozícii) s tankami zo 160

¹² CICHÓPEK, A.: *Pogrom Żydów w Krakowie...*, s. 92-93.

¹³ Päť mŕtvych udáva A. Cichopek súdiac podľa fotiek vyhotovených na pohrebe. (CICHÓPEK, A.: *Pogrom Żydów w Krakowie...*, s. 87.) Kwiek jej však oponuje a tvrdí, že fotky môžu v skutočnosti predstavovať pohreb Židov zavraždených v roku 1946 v regióne Podhale, a preto píše, že s určitosťou možno tvrdiť iba o jednej smrteľnej obeti. (KWIEK, *Żydzki, Łemkowie, Słowacy, w województwie Krakowskim w latach 1945-1949/50...*, s. 63-64.) Počet ranených udáva referát CKŻP týkajúci sa antižidovských nepokojov v Krakove. Konkrétne bolo 5 osôb ťažko ranených, 4 osoby skončili na chirurgickom oddelení a 1 osoba bola ľahko ranená. (KWIEK, J.: *Wydarzenia antyżydowskie 11. sierpnia 1945 r. w Krakowie: dokumenty*. In: *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, č. 1/2000, s. 78.)

¹⁴ Ukázalo sa však, že chlapec si vymýšľal, keďže v budove sa nenachádzala žiadna pivnica, v ktorej mal byť údajne držaný.

¹⁵ SZAYNOK, B.: *Pogrom w Kielcach 4. lipca 1946*. Warszawa: Bellona, 1992, s. 33.

¹⁶ SZAYNOK, B.: *Pogrom w Kielcach 4. lipca 1946...*, s. 31-57.

kilometrov vzdialenej Góry Kalwarii.¹⁷ Pogrom si vyžiadal okolo 40 obeť, z toho dvoch – troch Poliakov (jednou z nich bola ošetrovatelka, ktorá sa snažila pomôcť raneným Židom) a vyše 40 ranených.¹⁸

K obetiam pogromu sa však nezvyknú zarátať aj osoby, ktoré zahynuli vo vlakoch prechádzajúcich cez Kielce a na železničných staniaciach v okolitých obciach a mestách. Podľa údajov CKŽP išlo o približne 30 ľudí. Na stanici vo Włoszczowie sa stretli dva vlaky – jeden išiel z Częstochowy, druhý z Kielc. Ľudia vo vlaku idúcom z Kielc začali rozprávať ľuďom z náprotivného vlaku fámy o zabíjaní kresťanských detí v Kielcach. Na to začali Poliaci vyťahovať z częstochovského vlaku Židov na stanicu, kde ich následne ubíjali na smrť. Podobné situácie s roznášaním falošných správ o zabíjaní kresťanských detí a následným vyťahovaním Židov z vagónov a ich zabíjaním sa odohrali aj na staniaciach v Szczukowských Górkach, v Kielcach Herbskich a v Piekoszowe.¹⁹ V prípade pogromu v Kielcach je však veľa nezrovnalostí, vďaka ktorým vedú poľskí historici rozsiahle debaty.²⁰

¹⁷ KOWALIK, T.: „*Pogrom Kielecki*“ w *historiografii Polskiej (Stan badań)*. Kraków: T. Kowalik, 2007, s. 64.

¹⁸ Szaynok uvádza 42 obeť, z toho bolo 34 mŕtvych Židov (9 osôb malo strelné rany, 2 osoby mali rany od bajonetov, 25 osôb zomrelo následkom zranení hlavy) z Kielc, dvaja Poliaci (strelné rany), dve obete (matka s dieťaťom) zomreli v lese za Kielcami, ďalšie dve obete zomreli v Łodzi. Vo výpočte Szaynok však akosi chýbajú ešte dve obete. (SZAYNOK, B.: *Pogrom w Kielcach 4. lipca 1946...*, s. 60-61.) Kowalik udáva 37 mŕtvych Židov a 3 mŕtvych Poliakov. Pričom Kowalik do tohto počtu zrejme nezarátať matku s dieťaťom, ktoré zomreli v lese za Kielcami. (KOWALIK, T.: „*Pogrom Kielecki*“ w *historiografii Polskiej...*, s. 64.) Kowalik čerpá údaje zrejme z „Rozhodnutia o ukončení vyšetrovania v záležitosti kieleckého pogromu“, vedenom Komisiou stíhania zločinov proti poľskému národu, ktoré udáva taktiež 37 mŕtvych Židov a 3 Poliakov. (KAMIŃSKI, Ł. – ŻARYN, J.: *Wokół pogromu kieleckiego*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2006, s. 442.)

¹⁹ GROSS, J. T.: *Strach...*, s. 168-173.

²⁰ Pozoruhodné je predovšetkým správanie šéfa WUBP (Wojewódzki urząd bezpieczeństwa publicznego – Wojvodský úrad verejnej bezpečnosti) Władysława Sobczyńskiego, ktorý príliš dlho váhal s vyslaním jednotiek na potlačenie rozvášneného davu. Práve toto jeho pasívne počínanie malo spôsobiť, že nepokoje v Kielcach nadobudli taký kolosálny rozmer napriek tomu, že bezpečnostné sily prítomné v Kielcach a na okolí predstavovali spolu so školou WUBP 600 osôb. (ŚMIETANKA-KRUSZELNICKI, R.: Tlum na ulicy Planty – Wokół niewyjaśnionych okoliczności genezy i przebiegu pogromu Żydów w Kielcach 4 lipca 1946 roku. In: BUKOWSKI, L., ŻARYN, J., JANKOWSKI, A.: *Wokół pogromu kieleckiego, tom II*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2008, s. 112.) K nejasnostiam okolo pogromu prispeli podľa R. Śmietanku-Kruszelnického aj udalosti

Skutočný pogrom sa odohral aj v meste Parczew. Príslušníci ilegálnej organizácie WIN (Wolność i niezawisłość – Sloboda a samostatnosť) vstúpili do mesta po zotmení, keď sa im bez streľby podarilo ovládnuť most, na ktorom premohli dvoch strážnikov – Židov. Pokračujúc smerom do centra mesta chytili tretieho Žida a obsadili poštu, kde prerušili telefónne spojenie. Následne začali s rabovaním židovských obchodov a bytov. Námatkovo kontrolovali na ulici ľudí s „podozrivým“ výzorom, niekoľkí ozbrojenci mali za úlohu vydať sa do bytov dôležitých židovských „es“, aby ich odviekli. Podľa pamätníka hlavného strojcu pogromu a vodcu ozbrojenej skupiny, sa pogromu zúčastnila aj časť obyvateľstva Parczewa. *„Miestne obyvateľstvo ...nie pozerajúc sa na streľbu, radostne vyšlo na ulice, aby uvidelo „chlapov (sedliakov) z lesa“. Miestna mládež, prevažne študenti gymnázia, vynikajúco nám pomáhala s hľadaním Židov a zabezpečovaním áut.“* Pogrom si vyžiadal troch mŕtvych Židov, jedného raneného a jedného príslušníka MO.²¹ Pred pogromom bývalo v Parczewe približne 200 Židov, z ktorých väčšina sa rozhodla opustiť mesto a odísť do väčších miest. D. Engel však poznamenáva, že očití svedkovia *„porozovali, ako útočníci požadovali od zadržaných osôb, aby im ukázali osobné doklady, a na vybraných kričali, aby zdvihli ruku,“* čo naznačuje, že sa hľadali iba určité osoby. To môže znamenať, že nemuselo ísť o pogrom namierený voči židovskej menšine, ale že šlo skôr o eliminovanie osôb podporujúcich komunizmus, keďže útok viedli členovia nezávislého podzemia (ozbrojenej antikomunistickej opozície). Svedčí

odohrávajúce sa po 4. júli 1946 – smrť zástupcu šéfa Okresného UBP Alberta Grynbauma, niekoľko týždňov po pogrome, ešte v čase vyšetrovania kieleckého pogromu. Išlo o človeka, ktorý bol prítomný počas nepokojov v napadnutej budove, kde zachránil skupinu obyvateľov budovy Židovského výboru, a teda mohol vniesť svetlo do nejasností okolo nepokojov. (ŚMIETANKA-KRUSZELNICKI R.: *Pogrom w Kielcach – pozimie w roli oskarzonego*. In: KAMIŃSKI, Ł., ŻARYN, J.: *Wokół pogromu kieleckiego*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2006, s. 70). Takpovediac s kostolným poriadkom určite nebol ani proces s osobami, ktoré mali byť zodpovedné za krvavý priebeh pogromu. Súdne pojednanie, ktoré malo nájsť pravdu ohľadom niekoľko desiatok mŕtvych, a v ktorom bolo obžalovaných 12 osôb – proces, ktorý by v slobodnom a demokratickom štáte trval pravdepodobne niekoľko rokov, trval iba niekoľko dní! (KOWALIK, T.: *„Pogrom Kielecki“ w historiografii Polskiej...*, s. 85-95.)

²¹ KOPCIOWSKI, A.: Zajścia antyżydowskie na Lubelszczyźnie w pierwszych latach po drugiej wojnie światowej. In: *Za głada Żydów. Studia i Materiały*. Nr. 3. Warszawa: Centrum Badań nad Zagładą Żydów, 2007, s. 193-195.

o tom aj malé množstvo mŕtvych a zranených oproti pogromom v Krakove či v Kielcach. Tento prípad mal poslúžiť na podporu teórie, že protizidovské násilie malo skôr povahu politického boja,²² keďže podobne to bolo aj pri udalostiach v Przedbórze v Łódzkom vojvodstve, kedy bolo zastrelených 8 Židov z asi troch stoviek žijúcich v obci. Vedúci ilegálneho oddielu Władysław Kolacinski, ktorý to mal na svedomí, sa obhajoval tvrdením, že spomedzi židovského obyvateľstva mesta vybral iba „*platených agentov Moskvy*“, a ak by to bol pogrom, postup jeho partizánov by bol iný.²³

Príslušníci nezávislého podzemia boli často vykonávateľmi útokov na Židov, aj keď nie je jasné, či všetky útoky pripisované opozícii boli ňou naozaj prevedené. Napríklad v noci z 16. na 17. júna 1945 skupina vyše 100 osôb zasypala granátmi budovu v Działoszycach, kde bývalo 150 Židov. Výsledkom útoku bolo 5 mŕtvych a 50 ranených. Útočníci údajne kričali: „*Nech žije AK!*“²⁴ Nepodarilo sa však zistiť či to bolo naozaj dielo AK (Armia Krajowa – Zemská armáda). Treba povedať, že existovali aj oddiely formované NKVD a UB (Urząd Bezpieczeństwa – Bezpečnostný úrad, názov poľskej tajnej polície v rokoch 1944 – 1956), ktoré predstierajúc identitu nezávislého podzemia, zabíjali politických protivníkov (stúpecov komunizmu) a vypaľovali celé dediny. Sú známe pokusy infiltrovania sa jednotlivých agentov UB i MO do „*lesných oddielov*“, prezliekanie sa za žobrakov, obchodníkov, spevákov atď.²⁵

Podľa M. J. Chodakiewicza nezávislé podzemie prevádzalo operácie najmä proti najviditeľnejším židovským funkcionárom UB, taktiež zvyklo rozdeľovať svoje potenciálne obete na skutočných i domnelých agentov, preto je otáznave hovoriť v niektorých prípadoch o antisemitizme: „*Poľskí partizáni zabíjali členov rodín komunistov z pomsty za ich činnosť, ale nezaoberali sa všetkými Poľiakmi v okolí, hoci občas smerovali svoje útoky proti všetkým Židom a Ukrajincom. Členovia poľského podzemia sa zvyčajne púšťali do jednaní k pomsteniu skorších udaní, väznenia či zabíjania nezávislých. V takomto poňatí antisemitizmus bol až sekundárnou príčinou zabíjania Židov*

²² ENGEL, D.: Patterns of anti-jews violence in Poland 1944-1946..., p. 26-27.

²³ ENGEL, D.: Patterns of anti-jews violence in Poland 1944-1946..., p. 27.

²⁴ CICHOSPEK, A.: *Pogrom Żydów w Krakowie...*, s. 39.

²⁵ CHODAKIEWICZ, M. J.: *Po za głądzie (Stosunki polsko-żydowskie 1944-1947)*. Warszawa: Instytut pamięci narodowej, 2008, s. 144.

hoci s určitou úlohou, keď sa jednalo o kolektívnu zodpovednosť nevinných židov za činnosť Židov v prospech komunistického režimu.“²⁶ Surovosť použitých prostriedkov záležala aj od viny jednotlivých osôb. Občas sa vyskytli aj prípady, kedy boli údajní spolupracovníci UB iba zbavení majetku. Taktiež sa stávalo, že sa podzemie snažilo ušetriť nevinných, ako tomu bolo napríklad v novembri 1944 v Lubline, kedy oddiel AK vstúpil do bytu agenta UB, ktorý bol Židom. Hoci sa v miestnosti nachádzalo ďalších 5 Židov, nič sa im nestalo, nakoľko sa ani nesnažili pomáhať agentovi.²⁷ Jeden židovský svedok žijúci na severe Lublinského vojvodstva spomína príhodu z jari 1945, keď zadržali partizáni jeho konský povoz: „*Vojaci nás chceli zabiť, ale nakoniec sa rozhodli, že nás budú držať tak dlho až sa dozvedia, aké sú naše politické pohľady. Zobrali naše dokumenty a všetky naše veci a odišli k sebe, aby ich overili. Traja zostali s nami, držiac zbrane namierené na nás. Po polnoci sa zvyšní vrátili a všetko bolo dobré. Sprevádzali nás do nasledujúcej dediny a kázali nám nikdy sa nevracať a nikomu nehovoriť o ich pozícii.*“²⁸ Čistý antisemitizmus bol však zrejme dôvodom útokov antikomunistov na židovský sirotinec v obci Rabka 12. a 27. augusta 1945, kedy boli použité samopaly a granáty, našťastie bez strát na životoch sirôt.²⁹

Židia to nemali ľahké ani pri príchode do svojich pôvodných domovov. Narážali tam totiž na odpor ľudí, ktorí boli už niekoľko rokov usadení v ich domovoch. Konflikt medzi pôvodným židovským vlastníkom a poľským usadlíkom mal miesto v dedine Swoszow. Chajm Fajgenbaum so svojou ženou a piatimi deťmi vlastnil v obci 4 jutrá pôdy (cca 2 ha). Keď sa v marci 1945 objavil v obci, nový majiteľ odmietol Fajgenbauma spolu s jeho rodinou vpustiť na ich pôvodný majetok. Keď Fajgenbaumovi odmietli pomoc príslušníci MO, obrátil sa na veliteľa oddielu ČA, ktorý prinútil Poliaka k odchodu. Na začiatku apríla však bol dom Fajgenbauma ostreľovaný, následkom čoho bola ranená jeho 13-ročná dcéra. Fajgenbaumova žena sa obrátila o pomoc na Židovský výbor, ktorý jej poskytol 1000 zlotých na prevoz celej rodiny do Tarnowa.³⁰

²⁶ CHODAKIEWICZ, M. J.: *Po zagładzie...*, s. 128.

²⁷ CHODAKIEWICZ, M. J.: *Po zagładzie...*, s. 146.

²⁸ CHODAKIEWICZ, M. J.: *Po zagładzie...*, s. 149.

²⁹ CHODAKIEWICZ, M. J.: *Po zagładzie...*, s. 141.

³⁰ CAŁA, A., DATNER-ŚPIEWAK, H.: *Dzieje Żydów w Polsce 1944-1968*. Warszawa: Żydow-

Nevedno, či sa na Fajgenbaumov majetok vrátil predchádzajúci poľský usadlík, v každom prípade, vyhnať židovskú rodinu z ich pozemku sa podarilo. Podobný prípad sa odohral na začiatku júna 1945 v obci Czemiernik. Obyvateľka Częstochowy Fajga Himelblau prišla do obce získať späť dom patriaci jej rodine. Bola však zavraždená v dedine Stoczek, kde sa pokúšala získať späť šijací stroj. Vrahovia mali zavraždenú pred smrťou údajne mučiť a týrať. V roku 1947 zorganizoval TSKŻ (Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce – Kultúrno-spoločenský spolok Židov v Poľsku) zjazd lublinských Židov. Keď sa ich zišlo niekoľko sto-vák, v meste sa rozniesla správa, že si prišli prebrať domy, čo vyvolalo paniku,³¹ v tomto prípade však našťastie nedošlo k žiadnemu fyzickému násiliu.

Pokojná nebola ani už spomínaná repatriácia židovského obyvateľstva zo ZSSR. V akcii, ktorá dostala podľa CKŻP názov „vlaková“, riadenej predovšetkým oddielmi ilegálnej NSZ (Narodowe siły zbrojne – Národné ozbrojené sily), a počas ktorej boli strieľaní židovskí repatrianti, zahynulo údajne až dvesto osôb.³² Židia však boli napádaní vo vlakoch už pred začatím repatriácie.³³ Útoky na vlaky vykonávali zväčša ilegálne oddiely, ktoré najskôr vlak zadržali, následne začali s legitimáciou cestujúcich. Tí, ktorí boli identifikovaní ako Židia, boli zastrelení na mieste, prípadne sa mohli vyslobodiť podplatením svojich katov, vyskytli sa aj únosy.³⁴ Objavili sa aj prípady, kedy boli zadržané osoby odvedené do lesa, a o ich ďalšom osude sa nevie, tak ako to bolo aj v prípade prepadu vlaku na trati Kraków – Sucha Beskidzka.³⁵

ski Instytut Historiczny, 1997, s. 26.

³¹KOPCIEWSKI, A.: Zajścia antyżydowskie na Lubelszczyźnie w pierwszych latach po drugiej wojnie światowej. In: *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*, nr. 3, 2007, s. 188.

³²ADELSON, J.: *W Polsce zwanej Ludową...*, s. 393.

³³ Prvý taký útok sa odohral 29. júna 1945 na trase Łukow – Biała Podlaska. Dve osoby v železničiarских čiapkach zastrelili jedného Žida. Ďalšieho postrelili, no podarilo sa mu vyskočiť z vlaku a dôjsť do nemocnice. Dievčaťu (ktoré zrejme ani nebolo Židovkou) podrezali krk, keďže im už došli náboje (len do mŕtveho Žida vystrelili desať nábojov). KOPCIEWSKI, A.: Zajścia antyżydowskie na Lubelszczyźnie w pierwszych latach po drugiej wojnie światowej..., s. 195-196.

³⁴ KOPCIEWSKI, A.: Zajścia antyżydowskie na Lubelszczyźnie w pierwszych latach po drugiej wojnie światowej..., s. 196-197.

³⁵ Neznáme osoby v uniformách takto zrejme zlikvidovali v júli 1946 niekoľkých Židov, avšak boli medzi nimi aj nežidia. KWIEK, J.: *Żydzi, Lemkowie, Słowacy w województwie*

V povojnovom období však bolo pre Židov cestovanie krajinou vo všeobecnosti veľmi nebezpečné. Azda najbeštialnejší útok sa odohral 2. mája 1946 v okolí Krościenka. Autobus s 26-timi Židmi, idúci zrejme na československo-poľskú hranicu, bol zadržaný partizánskou bandou „Ogień“ pod vedením Józefa Kuraša, ktorá vyťahla Židov z autobusu, zavraždila jedenásť z nich a siedmich ranila. Ôsmim sa podarilo zachrániť útekou do Nowého Targu.³⁶ Podobný útok na autobus a v ten istý deň, sa odohral aj na ceste do Czorstyna takisto pri československo-poľskej hranici (nezistilo sa však, či aj tento útok mal na svedomí Kuraš, aj keď je to možné, keďže spomínané mestá sú vzdialené od seba iba sedem kilometrov), kde bolo zabitých 8 osôb.³⁷

Antisemitizmus v povojnovom Poľsku mal veľa podôb a nie vždy šlo iba o fyzické násilie. Neochota a nevraživosť voči Židom bola viditeľná najmä u vojvodských, okresných, mestských či obvodových úradov. Prejavovalo sa to v ťažkostiach pri pridelení bytov, odmietaní vydávať potravinové lístky, prinútenia do opustenia mesta, kladení prekážok pri snahe zamestnať sa v štátnych úradoch a štátnych podnikoch či v slovnej šikane.³⁸

V kontraste s oficiálne deklarovaným pozitívnym postojom najvyšších štátnych orgánov k židovskému spoločenstvu existovala značná

Krakowskim w latach 1945-1949/50..., s. 73.

³⁶ GROSS, J. T.: *Strach...*, s. 58. Za zmienku stojí, že spomínaný Józef Kuraš nenávidel každého, kto nebol čistokrvným Poliakom. Podieľal sa taktiež na zabíjaní Slovákov a Ukrajincov v regióne Podhalia (Nowy Targ a okolie). Aj za takéto „hrdinské činy v boji proti komunistickému nepriateľovi“ mu bola v roku 2006 odhalená socha v Zakopanom.

³⁷ CAŁA, A., DATNER-ŚPIEWAK, H.: *Dzieje Żydów w Polsce 1944-1968...*, s. 44.

³⁸ PISARSKI, M.: Emigracja Żydów z Polski w latach 1945-1951. In: *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku*. Warszawa: Trio, 1997, s. 30. Vo februári 1945 bolo MAP (Ministerstvo Administracji publicznej – Ministerstvo verejnej správy) informované, že Židom vracajúcim sa do Dębliny-Ireny radnica ako aj MO sťažuje získanie povolenia na prebývanie v meste. Židov, ktorí chceli získať prihlásenie k pobytu, mali mestské orgány informovať o tom, že v Poľsku sú pre nich vyhradené iba tri mestá. V novembri toho istého roku mal podobnú taktiku prijať aj úrad mesta Biela Podlaska, odmietajúc prihlásenie Židov k pobytu. Starosta Podlaski sa pred vojvodským úradom obhajoval najprv preľudnením mesta. Nakoniec sa priznal, že ho k tomu viedli iné faktory a to, že židovské obyvateľstvo usadzujúce sa v meste sa zvyklo zaoberať čiernym obchodom, hoci mnohé predmety získavali od ČA. To všetko negatívne vplývalo na hospodárske a spoločenské vzťahy v meste. KOPCIOWSKI, A.: *Zajścia antyżydowskie na Lubelszczyźnie w pierwszych latach po drugiej wojnie światowej...*, s. 204.

diskriminácia na nižších úradoch. Ako to už býva, nie každý úradník samosprávy zvykne dodržiavať príkazy „zhora“, a v mierne chaotickom období povojnového Poľska – kedy medzi sebou bojovali stúpenci komunizmu a stúpenci nacionalistických skupín v ozbrojenom boji – správanie úradníkov bolo ešte komplikovanejšie. V prípadoch diskriminácie židovského obyvateľstva úradmi nie je jasné, ku ktorej politickej strane patrili dotýční úradníci, a teda či sa voči židovskej komunite správali nepriateľsky z dôvodu politického boja, alebo u nich prevládala všeobecná nenávisť voči židovskému spoločenstvu.

Podľa rôznych odhadov si násilie voči židovskému obyvateľstvu vyžiadalo od vyše 300 do 2500 obetí.³⁹ Je otázne, aké bolo skutočné ohrozenie židovského spoločenstva v porovnaní s nebezpečím, ktoré hrozilo občanom poľskej národnosti (situácia ostatných národnostných menšín, vrátane tej slovenskej, je v slovenskej historickej literatúre popísaná pomerne rozsiahle). Komplikovaná politická, spoločenská a hospodárska situácia po II. svetovej vojne spôsobila, že bezpečnosť v Poľsku bola na veľmi nízkej úrovni. Napríklad v Rzeszowskom vojvodstve vraždy Židov predstavovali iba 2,2 % z celkového počtu spáchaných vrážd.⁴⁰ Chýba aj porovnanie zastúpenia židovského obyvateľstva na celkovom počte obyvateľov vojvodstva.

To, že bol v Poľsku po vojne rozšírený antisemitizmus v takom meradle, v akom bol, malo viacero determinantov. Ťažko určiť, ktorý z nich mal väčšiu váhu a ktorý menšiu, keďže neexistujú ani presné štatistiky násillia voči Židom. Jedno je však isté – to, že židovská komunita bola každodenne vystavovaná nebezpečenstvu zo strany Poliakov, malo svoje korene ešte v období nemeckej okupácie. Ovzdušie bolo presiaknuté antisemitizmom už pred okupáciou a prejavovalo sa v rôznych diskriminačných zákonoch (až na pár výnimiek nedochádzalo k fyzickému

³⁹ J. Adelson udáva počet 1500 – 2000 obetí. (ADELSON, J.: *W Polsce zwanej Ludową...*, s. 401.) Chodakiewicz 400 – 700 mŕtvych. (CHODAKIEWICZ, M. J.: *Po za głądzie...*, s. 205.) Engel uvádza 327 obetí, avšak sám priznáva, že ide iba o údaje za obdobie od septembra 1944 do septembra 1946. (ENGEL, D.: *Patterns of anti-jews violence in Poland 1944-1946...*, p. 6.) Podľa Dobroszyckého išlo o 2000 – 2500 obetí. (GROSS, J. T.: *Strach: antisemitism w Polsce tuż po wojnie (historia moralnej zapaści)...*, s. 57.)

⁴⁰ RAŃCZY, E.: Zabójstwa dokonane na Żydach w województwie rzeszowskim w latach 1944-1947 w świetle akt organów bezpieczeństwa. In: *Z dziejów stosunków polsko-żydowskich w XX. Wiek. Rzeszów: IPN, 2009, s. 141.*

násiliu voči židovskému spoločenstvu). Genocída Židov však akosi podnietila v mysliach Poliakov, že sa Židia môžu zabíjať aj beztrestne. Napokon, existujú prípady, kedy sa na vraždách Židov počas nemeckej okupácie podieľali aj Poliaci.⁴¹ Genocída židovského obyvateľstva prevádzaná nemeckým okupantom nepredstavovala pre všetkých Poliakov traumou. V mysliach mnohých sa to javilo skôr ako nemecká pomoc poľskému národu pri zbavení sa negatívneho elementu na jeho území.

Bol tu však jeden podstatný faktor, ktorý sa javí ako primárna príčina antisemitizmu v Poľsku. Po druhej svetovej vojne bolo Poľsko krajinou, ktorej vláda podliehala príkazom z Moskvy. Bol to prakticky okupovaný štát, sovietski vojnoví velitelia a sovietski funkcionári sa nachádzali v každom meste, vojenski a civilní „poradcovia“ sa nachádzali v každej štátnej inštitúcii až do úrovne okresu. Sovieti si taktiež vybrali svojich spolupracovníkov z radov miestneho obyvateľstva, ktorí boli umiestňovaní v mocenskom a bezpečnostnom aparáte. Infiltrácii sa nevyhlo ani vojsko. V poľskej armáde sa v decembri 1945 nachádzalo 54 sovietskych generálov z celkového počtu 63 generálov a 228 plukovníkov z celkového počtu 309, čo znamenalo, že 40 % poľského dôstojníckeho štábu predstavovali sovietski dôstojníci. Pod úplnou sovietskou kontrolou bol bezpečnostný aparát.⁴² Voči takejto sovietskej činnosti existovala opozícia, ktorá bola aktívna už počas nemeckej okupácie, takže v podstate iba pokračovala vo svojej činnosti. Jediné čo sa zmenilo, bolo meno úhlavného nepriateľa. Do tábora nezávislej opozície patrili prakticky všetky politické zoskupenia okrem komunistov. Avšak povolenie na legálnu činnosť obdržali iba dve strany: Stronnictwo Ludowe (Ľudová strana) a Stronnictwo Pracy (Strana práce), ktoré pod vedením emigračného politika Stanisława Mikołajczyka utvorili spoločnú PSL (Polskie stronnictwo ludowe – Poľská ľudová strana).⁴³

Po rozpustení AK v januári 1945, utvorilo jeho vedenie niekoľko tajných zoskupení – napr. už spomínané NSZ a WIN. Všetky tieto zoskupenia sú v poľskej historickej literatúre nazývané „nezávislé

⁴¹ Všeobecne známy je v Poľsku prípad vraždenia Židov v Jedwabnom, pri ktorom rukami Poliakov zahynulo podľa odhadov 380–1600 Židov. Pozri: GROSS, J. T.: *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*. Sejny: Pogranicze, 2000, 120 s.

⁴² CHODAKIEWICZ, M. J.: *Po zagładzie...*, s. 27-30.

⁴³ CHODAKIEWICZ, M. J.: *Po zagładzie...*, s. 32.

podzemie“. Aj napriek podobným cieľom, nezávislé podzemie pôsobilo oddelene od legálnej politickej opozície, s PSL na čele. Ich neskoršie úsilie o kompromis so sovietskou stranou sa skončilo v marci 1945, kedy 16 vodcov podzemia bolo nahnaných do pasce a unesených do Moskvy, kde ich čakal zinscenovaný proces s následnými rozsudkami smrti.⁴⁴

Počas antikomunistického povstania (ktoré v menšej miere pokračovalo až do roku 1956) bolo zabitých podľa odhadov 20 až 50 tisíc osôb.⁴⁵ Okrem toho bolo 100 tisíc ľudí poslaných do Gulagov, 3 tisíc osôb bolo odsúdených na trest smrti, okolo 10 tisíc bolo zabitých počas vypočúvania alebo masových popráv, 150 tisíc bolo odsúdených do väzenia. Navyše, 518 tisíc sedliakov bolo uväznených za odpor voči kolektivizácii a povinným dodávkam.⁴⁶

V takejto situácii, kedy v Poľsku prebiehala v povojnovom období prakticky občianska vojna, bola situácia Židov o to ťažšia – boli obviňovaní z prisluhovania komunistickej moci. Začali sa objavovať letáky, ktoré obviňovali Židov zo zrady Poľska ako vlasti prostredníctvom aktívnej podpory komunistického režimu aj napriek „*hrdinskému nesebeckému správaniu Poliakov v ich prospech*“ v období nacistickej okupácie.⁴⁷

V rokoch 1945 – 1948 zahynulo v partizánskych bojoch 8,5 tisíc protivníkov komunistickej vlády.⁴⁸ Tieto obeť na strane antikomunistickej opozície zákonite vyprovokovali násilie voči každému, kto podporoval režim nastolený „zvonku“. Pre porovnanie – od septembra 1944 do konca roku 1946 zahynulo 6475 poľských štátnych úradníkov a ich

⁴⁴ CHODAKIEWICZ, M. J.: *Po za głądzie...*, s. 33-35.

⁴⁵ Na jar 1945 vypuklo v centrálnej časti Poľska spontánne povstanie namierené proti sovietskej moci v krajine. V júli však už antikomunistická ofenzíva bola porazená. Súčasne ľudovci Mikołajczyka súhlasili so vstúpením do pseudo koalície vlády s komunistami a úrady zase ohlásili amnestie pre povstalcov. Do januára panoval relatívny pokoj. Avšak narastanie teroru prinútilo povstalcov do obnovenia bojov. Všeobecné pacifikačné akcie prevádzané prostredníctvom UB pred sfalšovaným referendum v júni 1946, ako aj počas neho, zatlačili povstalcov do trvalej defenzívy. Ich počet sa znížil, zvlášť po amnestii vo februári 1947. Súčasne po sfalšovaných parlamentných voľbách v januári 1947 komunistické orgány zlikvidovali legálnu opozíciu za pomoci teroru ako aj politických prostriedkov. CHODAKIEWICZ, M. J.: *Po za głądzie...*, s. 208.

⁴⁶ CHODAKIEWICZ, M. J.: *Po za głądzie...*, s. 209.

⁴⁷ ENGEL, D.: *Patterns of anti-jews violence in Poland 1944-1946...*, p. 32.

⁴⁸ KAMIŃSKI, Ł, ŻARYN, J.: *Wokół pogromu kieleckiego...*, s. 10.

podporovateľov.⁴⁹ Medzi nimi sa vyskytovali aj tí Židia, ktorí sa rozhodli podporovať režim prichádzajúci zo ZSSR. V povojnovom Poľsku sa tak naskytla možnosť používať termín „židobolševizmus“.⁵⁰

V Poľsku v medzivojnovom období tejto teórii nahrávalo to, že v štruktúrach Komunistickej strany Poľska (Komunistyczna Partja Polski – KPP) predstavovali Židia 35 % členov strany, čo nebolo primerané k podielu židovského obyvateľstva na celkovej populácii krajiny (cca. 10 %).⁵¹ Išlo však o osoby, ktoré sa priklonili k poľskej kultúrno-národnej identite. Z 21 delegátov židovského pôvodu, ktorí sa zúčastnili II. zjazdu KPP v roku 1923 deklarovalo židovskú národnosť iba sedem zúčastnených.⁵² Nástupníctvo po KPP prevzala už počas II. svetovej vojny Poľská robotnícka strana (Polska Partja Robotnicza – PPR).⁵³ O účasti Židov v PPR vo vojnovom období však chýbajú relevantné údaje.

V povojnovom období predstavovali Židia v komunistickej strane opäť podstatný element. Hoci v odbornej literatúre sa nenachádzajú presné údaje o počte židovských členov PPR, medzi vládnymi predstaviteľmi však boli osoby ako Jakub Berman – člen Politického Úradu Ústredného Výboru (Komitet Centralny, ďalej KC) PPR, Hilary Minc – minister priemyslu a taktiež člen KC PPR, či Roman Zambrowski – tiež člen KC PPR,⁵⁴ všetko ľudia so židovským pôvodom. Aj keď celkovo tvorili Židia len necelé dve percentá pracovníkov UB, v aparáte UB sa na čelných pozíciách nachádzalo značné množstvo príslušníkov židovského

⁴⁹ ENGEL, D.: Patterns of anti-jews violence in Poland 1944-1946..., p. 20-21.

⁵⁰ Pojem „židobolševizmus“ sa rozšíril predovšetkým po nastúpení bolševikov k moci v Rusku. Dôvodom v zniku tohto pojmu bolo, že veľké percento čelných predstaviteľov októbrovej revolúcie (Trockij, Kamenev, Zinoviev a iní), ako aj mnoho radových členov malo židovský pôvod. Pozri: SOLŽENICYN, A.: *Dvěstě let pospolu, díl 2. Dějiny rusko-židovských vztahů v letech 1917-1995*. Praha: Academia, 2005, 441 s.

⁵¹ GRABSKI, A.: *Działalność Żydów wśród komunistów w Polsce (1944 – 1949)*. Warszawa: Trio, 2004, s. 25.

⁵² GRABSKI, A.: *Działalność Żydów wśród komunistów w Polsce (1944-1949)...*, s. 31.

⁵³ PPR nebola bezprostredným nástupcom KPP. KPP zanikla 16. augusta 1938 na príkaz Kominterny v rámci veľkých čistiek v Sovietskom zväze. PPR vznikla v roku 1942, v súlade s nariadeniami Kominterny nemala pracovať po vzore sovietskej komunistickej strany, ale mala dbať aj o špecifiká Poľska. (GRABSKI, A.: *Działalność Żydów wśród komunistów w Polsce (1944-1949)...*, s. 26.) Slovo „komunistická“ chýbalo v názve strany zrejme tiež úmyselne, aby neprípomínalo napojenie na Kominternu.

⁵⁴ GRABSKI, A.: *Działalność Żydów wśród komunistów w Polsce (1944-1949)...*, s. 31.

pôvodu. Na MBP (Ministerstwo bezpieczeństwa publicznego – Ministerstvo verejnej bezpečnosti) z 500 vedúcich pozícií zaberali 67 pozícií Židia, čiže asi 13 %, pričom podiel židovského obyvateľstva predstavoval 1% z celkovej populácie krajiny. Celkovo však tvorili Židia iba 1,7 % pracovníkov MBP. Čo sa týka šéfov WUBP: v rokoch 1944-1945 stanovili Židia 24,7 % pracovníkov.⁵⁵ V niektorých regiónoch bolo proporčné zastúpenie Židov ešte vyššie. Tak napríklad v Łódžskom vojvodstve tvorili Židia údajne až 50 % vedúcich pracovníkov, či 82,3 % pracovníkov UB v Radomskom okrese. Ako vidieť zo spomenutých údajov, Židia tvorili značné percento vo vedúcich zložkách bezpečnostných orgánov, ktoré mali za úlohu pacifikovať akúkoľvek nekomunistickú opozíciu.

Inklinovanie poľských Židov ku komunizmu bolo zapríčinené viacerými faktormi. Ideály komunizmu, ktoré hlásali rovnosť všetkých ľudí bez ohľadu na sociálny či národnostný pôvod, predstavovali pre Židov znamenajúcich v očiach bežných ľudí i v literách poľských zákonov vždy niečo „menejcenné“, obrovskú zmenu oproti diskriminujúcej legislatíve v medzivojnovom období.⁵⁶ Aj kvôli týmto diskriminačným zákonom Židia vítali vojakov ČA v septembri 1939 na tzv. kresoch wschodnich ako osloboditeľov spod národnostného útlaku, mnohí Židia (predovšetkým mladí a chudobní) začali okamžite kolaborovať so sovietskym režimom (nezmazateľnou v pamäti mnohých Poliakov aj po skončení vojny ostala predovšetkým spolupráca Židov s NKVD, aj keď jej obeťou sa stávali všetky národnosti vrátane Židov).⁵⁷ A keďže väčšina Židov (z asi 200 tisíc to bolo približne 130 tisíc), ktorá sa nachádzala v povojnovom Poľsku, sa zachránila práve vďaka tomu, že sa v septembri 1939 ocitla na území okupovanom Sovietskym zväzom, neprekvapuje, že sa medzi Židmi nachádzalo toľko stúpcov

⁵⁵ PACZKOWSKI, A.: Żydzi w UB: Próba weryfikacji stereotypu. In: *Komunizm, ideologia, system, ludzie*. Red. T. Szarota. Warszawa, 2001, s. 197.

⁵⁶ Boli to zákony obmedzujúce počet židovských študentov na vysokých školách a ich šikanovanie či vytvorenie oddelených lavíc sektorov, obmedzenia počtu slobodných povolání, neochota zamestnávať Židov na železničiach a v iných štátnych podnikoch či veľkých priemyselných podnikoch, prísnejšie tresty za previnenie sa proti zákonu o proti kresťanom atď. TOMASZEWSKI, J.: Niepodegła rzeczpospolita. In: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*. Red. J. TOMASZEWSKI. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993, s. 143.

⁵⁷ PREKEROWA, T.: Wojna i okupacja. In: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*. Red. J. TOMASZEWSKI. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993, s. 303.

komunizmu. U Židov, angažujúcich sa v PPR tak prevládalo presvedčenie, že kým medzivojnové Poľsko ich pred takmer úplným vyhladením nedokázalo ochrániť, sovietske Rusko to dokázalo oveľa lepšie. Neprehliadnuteľným faktom je aj to, že poľská inteligencia bola počas vojny prakticky úplne vyhladená, kým z tej židovskej sa aspoň časť zachránila v Sovietskom zväze. Preto komunisti museli na vedúce stanoviská čerpať kádre aj zo židovského obyvateľstva. Aj napriek popularite komunistických myšlienok medzi Židmi bol ich celkový pomer v štruktúrach komunistickej strany v povojnovom období marginálny, čo znamená, že väčšina zachránených Židov sa rozhodla predsa len vybrať si druhú možnosť ako pokračovať ďalej vo svojej životnej púti – emigrovať z krajiny.

Neexistujú presné údaje o Židoch zavraždených nezávislým podzemím. M. J. Chodakiewicz, ktorý analyzoval jemu dostupné pramene (5 sovietskych, 23 židovských a 35 poľských), popisuje 30 prípadov, kedy došlo k stretnutiu medzi Židmi a nezávislým podzemím na 36 miestach. Následkom týchto stretnutí bolo zabitých 132 Židov, z toho 25 nevinných svedkov, 53 osôb malo zjavné prepojenie s komunistickým aparátom bezpečnosti, z toho najmenej 36 osôb bolo podozrievaných pre spoluprácu vo forme agentov. U zvyšných 54 osôb sa Chodakiewiczovi nepodarilo zistiť status obetí.

Chodakiewiczovi sa podarilo taktiež urobiť štatistiku vykonávateľov útokov. Najviac ich malo na svedomí WIN – 34, po nich nasledovalo NZS – 25 obetí, iné skupiny mali na svedomí 52 osôb, a u 21 obetí je vykonávateľ útoku neznámy. Chodakiewicz aj na základe týchto údajov zastáva názor, že *„vraždy Židov nezávislé podzemie obvykle vykonávalo v rámci vlastnej obrany tvárou v tvár reálneho alebo predpokladaného ohrozenia alebo koôli pomste za pravdivé či predpokladané udania, ako tiež počas akcií proti komunistickým bezpečnostným silám.“*⁵⁸

Počas pogromov v Krakowe, Rzeszowe či v Kielcach bezpečnostné zložky, ktoré mali dohliadať na poriadok v meste, boli často práve tými elementmi, ktoré prilievali „olej do ohňa“. Je dosť možné, že bežných Poliakov takáto pasivita bezpečnostných orgánov len povzbudzovala k ďalším excesom na židovskom obyvateľstve. Napokon potvrdzuje to aj

⁵⁸ CHODAKIEWICZ, M. J.: *Po zagładzie...*, s. 151-152.

výpoveď jedného z obžalovaných po pogrome v Krakowe: „*Všetci dookoła hovorili, że Żidia zabijali dzieci. Ja som ešte k tomu videl, że wojski chytają przedwšetkým Żidow, tak sa wo mne prebudila dawná nienávisť do Żidow a proste som si ul'awil.*“⁵⁹ Ak sa aj objavili ľudia ochotní postaviť sa na stranu židovskej menšiny, mohli byť vystavovaní verejnému odsúdeniu. Obavy z toho priznal aj starosta obce Miechów, ktorý obhajoval svoju pasivitu tým, že nemôže byť náklonný k židovským záležitostiam, lebo bude prezývaný „*żidovským starostom*“.⁶⁰ O tom, že Židia boli skupinou, ktorá bola postavená mimo zákon sa sťažuje aj predstaviteľ CKŻP z Siedlec v marci 1945, ktorý píše, že od decembra 1944 bolo údajne zabitých cez 20 Židov, z toho niekoľko detí. Akcia mala nabrať masový a organizovaný charakter a UB nemala ani snahu hľadať vinných a vymeriavať príslušné tresty.⁶¹ O veľkom nebezpečenstve pre židovskú menšinu zase hovorí istá správa zaslaná na MO v Szczecine. Szczecin bol jedným zo styčných bodov, cez ktorý Židia, utekajúci do okupačných zón v Nemecku, prechádzali nelegálne cez hranice. Pri takomto prechode hraníc boli Židia vystavovaní mimoriadnemu nebezpečenstvu, keďže „*sa za nich nikto neprihovárал*“, čiže nikomu nevadili krádeže alebo vraždy utekajúcich Židov.⁶²

Objavovali sa aj útoky na židovské obyvateľstvo, ktoré nemali vždy iba antisemitský podtón, ale boli páchané skôr za účelom krádeže.⁶³ Aj keď bola hospodárska situácia židovskej menšiny následkom holokaustu neporovnateľne horšia ako v predvojnovom období, predsa len u niektorých Poliakov stále prevládala predstava o neuveriteľnom bohatstve Židov. Sčasti to bolo spôsobené aj finančnou a hmotnou pomocou, ktorú dostávala židovská komunita. Na rozdiel od Poliakov,

⁵⁹ CICHÓPEK, A.: *Pogrom Żydów w Krakowie...*, s. 74.

⁶⁰ ALEKSJUM-MĄDRZAK, A.: Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945-1947. In: *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*. Warszawa: ŻIH, nr. 3/95, cz. I, s. 84.

⁶¹ ADELSON, J.: *W Polsce zwanej Ludową...*, s. 402.

⁶² ALEKSJUM-MĄDRZAK, N.: Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945-1947. In: *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*. Warszawa: ŻIH, nr. 2/1996, cz. III, s. 42.

⁶³ Napr. v meste Połaniec v Świątokrzyskom v ojedovstve bola 25. apríla 1945 zavraždená 5-členná rodina Bergerovcov za účelom získania nehnuteľností patriacich tejto rodine. Došlo k tomu aj napriek tomu, že medzi páchatelmi sa nachádzal človek, ktorý počas nemeckej okupácie zachránil tri židovské rodiny. RAŃCZY, E.: *Zabójstwa dokonane na Żydach w województwie rzeszowskim w latach 1944-1947 w świetle akt organów w bezpieczeństwa...*, s. 138.

ktorí dostávali pomoc od UNRRY, Židia dostávali pomoc ešte aj od židovskej organizácie Joint, čo nemohlo neostať nepovšimnuté u ostatného obyvateľstva Poľska. Isté noviny sa sťažovali, že „*aj keď Poľsko získalo formálne nezávislosť, jeho obyvateľstvo trpí hladom, rôznymi chorobami, žije v polorozpadnutých chatrčiach, je zdecimované... Židia sa tu pohodlne usadili a riadia priemysel, obchod a financie, do istej miery aj poľnohospodárstvo je v ich rukách*“.⁶⁴ Zlá hospodárska situácia v Poľsku v povojnovom období, finančná podpora židovského obyvateľstva zo zahraničia a už vyššie spomínaná neochota bezpečnostných zložiek brániť židovskú komunitu tak mali za následok, že Židia sa často stávali obeťami lúpežných prepádov.

Ako už bolo spomenuté, Židia to nemali ľahké ani keď sa snažili dostať späť k svojim majetkom pred vojny. V januári 1940 nariadením nemeckých okupačných orgánov boli Židia pozbavení vlastníctva akéhokoľvek majetku. Ich majetok bol konfiškovaný v prospech nemeckých okupantov alebo sa dostal do rúk Poliakov.⁶⁵ Židia mali tiež možnosť dať svoje obydlie pod dočasnú starostlivosť ľuďom, ktorým dôverovali. Boli však aj takí Poliaci, ktorí boli vo veci zaberania židovských obydlí mimoriadne iniciatívni, vidiac v tom možnosť rýchleho obohatenia sa. A práve títo patrili medzi tých Poliakov, ktorí hľadeli mimoriadne znepokojene na navrátiť Židov. Návrat majetku bol základným predpokladom pre obnovu života tých Židov, ktorí sa rozhodli zotrvať v Poľsku. To, že to nebude také jednoduché, tušili už pri prvých stretnutiach so známymi, neustále počúvajúc vetu „*Moszek, ty żyjesz?*“ Vracajúci sa Židia predstavovali poriadny šok, keďže v hlavách väčšiny Poliakov panovala predstava, že „*Hitler všetkých vykynožil*“. Podľa Pisarského nemohli Židia v tejto záležitosti rátať s pomocou poľskej spoločnosti ani s pomocou úradov, ktoré však nešetřili sľubmi. Nakoniec na vyhladzovaní židovskej menšiny ťažili ako obyčajní poľskí občania tak aj štát.⁶⁶

⁶⁴ ENGEL, D.: Patterns of anti-jews violence in Poland 1944-1946..., p. 32-33.

⁶⁵ CAŁA, A., DATNER-ŚPIEWAK, H.: *Dzieje Żydów w Polsce 1944-1968...*, s. 16.

⁶⁶ Okrem pomerne známych prípadov, kedy Židia platili značné sumy peňazí za to, že ich Poliaci ukrývali vo svojich pivniciach či prázdnych bytoch, šokujúco pôsobí aj osud koncentračného tábora v Treblinka. Ten bol po vojne rozoberaný obyvateľmi okolitých dedín, ktorí okrem vyvážania z tábora všetkého, čo sa dalo použiť ako stavebný materiál, prekopávali masové hroby v túžbe po cennostiach, ktoré mali vlastniť alebo ukrývať zavraždení Židia. (Pozri: RUSINIĄK, M.: Treblinka – Eldorado podlasia? In: Kwartalnik Historii

Možno aj preto 6. mája 1945 prijala vláda zákon, ktorý ustanovoval, že žiadať o navrátenie majetku spred okupácie môžu iba priami dediči (rodičia, manželia, deti). Stúpenci tohto zákona to obhajovali tým, že chceli zabrániť hromadeniu veľkého množstva majetku v rukách jednej osoby, zvlášť v rukách Židov. Podľa nich, ešte viac by to poslinilo antisemitské nálady medzi obyvateľstvom.⁶⁷ Aj kvôli postojom úradov k navracaniu židovských majetkov Pisarski obhajuje konanie bežných Poliakov slovami: „*Ak administrácia nemala odpor proti nezákonnému zaberaniu majetku, prečo podobné pochybnosti mal mať obyčajný občan?*“⁶⁸

Oprávnení židovskí majitelia museli sa obracať so žiadosťami o pomoc k úradom, ktoré až represívnymi opatreniami dokázali majetok prinavrátiť právoplatným majiteľom.⁶⁹ To ešte viac rozduchavalo už aj tak podráždené poľsko-židovské vzťahy. Podľa Davida Engela malo zabíjanie Židov pokúšajúcich sa o navrátenie svojho bývalého majetku aj ďalšie dôvody – varovať ostatných pred podobnými pokusmi, alebo aj vynútiť si „ochranné“ platby od Židov za zabezpečenie svojich majetkov.⁷⁰

Je však otázne, aký podiel na povojnovom antisemitizme v Poľsku mala reštitúcia židovského majetku. Aj v literatúre sú útoky na základe majetkových nezrovnalostí ojedinelé. Podľa B. Musiała totiž nie je pravda, že na nešťastí Židov sa nabalili milióny Poliakov ako to tvrdí napríklad J. T. Gross. Pravdou je, že aj keď bolo veľa Poliakov, ktorým sa podarilo získať počas vojny židovský majetok, predsa len prednosť mali vždy Nemci (Poliaci získavali napríklad vždy tie chudobnejšie podniky po Židoch). Po odchode Nemcov sa všetok ich majetok dostával väčšinou do rúk štátu (pokiaľ pôvodný vlastník sa k majetku neprihlásil).⁷¹

Mnohým pogromom v povojnovom Poľsku predchádzali zvesti

Żydów: 2006, nr.2, s. 200-211.) Mnohé hospodárske či kultúrne budovy patriace predtým Židom boli po vojne obsadené rôznymi štátnymi inštitúciami, ktoré sa tiež neradi vzdávali novonadobudnutého majetku.

⁶⁷ PISARSKI, M.: *Emigracja Żydów z Polski w latach 1945-1951...*, s. 38.

⁶⁸ PISARSKI, M.: *Emigracja Żydów z Polski w latach 1945-1951...*, s. 41.

⁶⁹ CHODAKIEWICZ, M. J.: *Po za głądzie...*, s. 127.

⁷⁰ ENGEL, D.: *Patterns of anti-jews violence in Poland 1944-1946...*, p. 31.

⁷¹ MUSIAŁ, B.: *Majątek Żydów – grabież po wojnie*. Do stupné na internete: <http://7dni.wordpress.com/2008/01/23/majatek-zydow-grabiez-po-wojnie/>. Citované: 10. 9. 2013.

o rituálnych vraždách kresťanských detí (Rzeszów, Krakow, Kielce). Je však zrejmé, že tieto boli iba spúšťačmi protižidovských násilností, že sa iba zneužívali na vyrovnávanie sa s komunitou, ktorej členovia boli vnímaní ako „prisluhovači komunizmu“ alebo tí čo sa vracajú po svoje majetky.

Prvotným následkom násilností voči židovskej komunite bolo sťahovanie sa z dedín a malých mestečiek do väčších miest, kde mali pocit väčšej bezpečnosti. Bola to reakcia CKŻP, ktorý tento proces začal aktívne podporovať už v marci 1945. Podľa Davida Engela to malo značný vplyv na zníženie obetí v mesiacoch apríl a máj. Ešte väčšia snaha bola v tejto záležitosti vyvinutá po kieleckom pogrome, keď CKŻP prisľúbil evakuovať všetkých Židov z malých miest do veľkých.⁷² Predsa len vo väčších mestách, kde žilo viacero židovských rodín spolu, často v jednom obydli, mali Židia skôr pocit bezpečia než v dedine, kde boli jedinou židovskou rodinou alebo jednou z mála, pričom obkolesení nepriateľsky naladeným miestnym obyvateľstvom.⁷³

V prvom období, od okamihu oslobodenia jednotlivých území Poľska do prelomu rokov 1946 – 1947, dominovala nelegálna emigrácia, ktorú organizovala Sionistická koordinácia, známa skôr pod menom Bricha (po hebrejsky útek, let). Nelegálna emigrácia prebiehala súčasne s rozvíjajúcou sa legálnou, ktorá sa od roku 1947 odohrávala v podmienkach relatívne bezpečných pre židovské obyvateľstvo.⁷⁴ Násilie namierené proti Židom, malo výrazný vplyv na rozhodnutie emigrovať, ale nebol to jediný determinant. Nemalú úlohu hrali aj psychologické ťažkosti s prispôbením sa životu v Poľsku po holokauste (zachránení Židia sa často vyjadrovali: „*Nie je možné žiť na cintoríne, kde je pochovaná moja rodina, príbuzní či priatelia.*“), či emocionálne spojenie s perspektívou vzniku židovského štátu.⁷⁵

Najmocnejšia vlna emigrácie poľských Židov pripadala na druhú

⁷² Taktiež sa organizovali ozbrojené sebaobránné výbory na ochranu židovských štvrtí a inštitúcií. ENGEL, D.: Patterns of anti-jews violence in Poland 1944-1946..., p. 35.

⁷³ ALEKSIMUM-MĄDRZAK, N.: Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945-1947, cz. I..., s. 87.

⁷⁴ ALEKSIMUM-MĄDRZAK, N.: Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945-1947. In: *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*. Warszawa: ŻIH, nr. 4/1995, cz. II, s. 68.

⁷⁵ ALEKSIMUM-MĄDRZAK, N.: Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945-1947, cz. II..., s. 70.

polovicu roku 1946, práve po pogrome v Kielcach. Nelegálna emigrácia bola možná iba vďaka postoju poľských úradov. Hoci sa na nelegálnu emigráciu pozerali znepokojene, predsa len z humanitárnych či politických dôvodov⁷⁶ nerobili takýmto snahám napriek. Tolerantne sa k židovskej emigrácii stavali aj československí vládni predstavitelia. Židia totiž využívali na emigráciu aj územie Československa (ČSR). Do augusta 1946 prešlo územím ČSR údajne až 60 000 Židov.⁷⁷ Iba v okolí Náchoda sa v júli 1946 vyskytovalo približne 4000 židovských utečencov.⁷⁸ Československá vláda bola naklonená emigrácii poľských Židov aj kvôli očakávanej podpore, ktorá sa ČSR mala dostať na Parížskej mierovej konferencii.

Vďaka činnosti Brichy prešlo v rokoch 1945 – 1946 cez poľské hranice 118 823 Židov. K tomuto počtu je potrebné prirátať 5000 osôb, ktoré emigrovali ešte pred júlom 1945 (kedy začala Bricha s organizáciou),⁷⁹ emigrantov z roku 1947, či Židov, ktorí opustili krajinu bez pomoci Brichy – na vlastnú päsť. Najčastejšie utekali do táborov DP (displaced persons – vysídleni, bezdomovci) v západných okupačných zónach v Nemecku a Rakúsku, kde čakali na výjazd do Palestíny alebo iných západných krajín. Aj napriek nákladovosti a nebezpečnosti sa pre tento spôsob prechodu hraníc rozhodlo len v roku 1945 podľa odhadov 15-30 tisíc osôb, a v roku 1946 to malo byť 10-20 tisíc utečencov. V máji 1946 počet osôb prebývajúcich v táboroch DP a v krajinách západnej Európy dosiahol 110 tisíc osôb.⁸⁰ Celkovo opustilo Poľsko v rokoch 1945 – 1947 odhadom asi 150 000 Židov, približne polovica z nich odišla po pogrome v Kielcach.⁸¹ V Poľsku ostalo v máji 1947 ešte asi 110 tis. Židov, pričom však stále pretrvávala repatriácia zo ZSSR.⁸²

⁷⁶ Z humanitárnych dôvodov to robili tí, ktorí videli zlú situáciu židovského spoločenstva v Poľsku a mysleli si, že za hranicami budú mať lepšie životné podmienky. Z politických dôvodov to robili napríklad tí, ktorým nebola po vôli vysoká účasť Židov v štátnych orgánoch a boli len radi, keď opustili krajinu.

⁷⁷ *Československo a Izrael 1945-1956. Dokumenty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny v AV ČR, 1993, s. 39.

⁷⁸ *Československo a Izrael 1945-1956. Dokumenty...*, s. 62.

⁷⁹ ADELSON, J.: *W Polsce zwanej Ludowq...*, s. 413-414.

⁸⁰ ADELSON, J.: *W Polsce zwanej Ludowq...*, s. 416-417.

⁸¹ ALEKSJUM-MADRZAK, N.: *Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945-1947*, cz. III..., s. 48.

⁸² ADELSON, J.: *W Polsce zwanej Ludowq...*, s. 419.

Jedným z dôsledkov antisemitizmu bola aj snaha o splynutie s poľským obyvateľstvom krajiny. Asimilovalo sa veľké percento Židov už po skončení vojny a v dôsledku skúseností s holokaustom. U tých, ktorí odmietli emigráciu (či už z objektívnych alebo subjektívnych dôvodov), a rozhodli sa pre život v Poľsku, kde žili ich predkovia po stáročia, príklon k asimilácii značne urýchlil aj povojnový antisemitizmus. Dochádzalo k popoľšťovaniu priezvisk, občas aj mien spolu s menami rodičov. Muži s krstným menom Izák boli tak Jánovia, ženy s krstným menom Miriam – Márie. Väčšinou išlo o osoby, ktoré vojnu prežili v Poľsku a často vďaka „árijským papierom.“⁸³ Návrat do starých židovských priezvisk by znamenal pre nich prechod k židovskej totožnosti, s ktorou už nemali, alebo nemali v pláne mať nič spoločné. Tieto osoby sa už cítili byť Poliakmi, stratili spojenie so židovskou pospolitosťou a túžili sa zbaviť znakov, ktoré ich v spoločenstve charakterizovali ako Židov.⁸⁴ Veľké množstvo pôvodných priezvisk bolo možné vidieť najmä u Židov, ktorí prežili obdobie vojny na území ZSSR.⁸⁵ Práve u týchto Židoch sa objavovalo inklinovanie ku komunistickému režimu, čo bol tiež jeden zo spôsobov splynutia s Poliakmi. Veď v internacionalistickom komunistickom hnutí sa „kládli potreby proletariátu nad potreby jednotlivých národov“.

Ani asimilácia či angažovanie sa v komunistickej strane nepomohlo Židom k úteku pred antisemitizmom, keďže už na začiatku 50. rokov minulého storočia prebiehala v celom sovietskom bloku kampaň proti sionistom a kozmopolitom, t.j. osobám židovského pôvodu, a „ľudový antisemitizmus“ sa zmenil na „antisemitizmus vládny“.

⁸³ Išlo o Židov, ktorí si dokázali v obave pred nacistami vybaviť tzv. árijské dokumenty – občiansky preukaz, rodný list, potvrdenie o prihlásení sa k pobytu, pracovnú kartu atď. Vďaka nim mohli zatajiť svoj židovský pôvod a hlásiť sa k Poliakom.

⁸⁴ KERSTEN, K.: *Polacy. Żydzi. Komunizm. Anatomia półprawd 1939 - 1968*. Warszawa 1992, s. 152-153.

⁸⁵ NOWAKOWSKA, I. H.: *Żydzi Polscy (1947-1950). Analiza więzy społecznej ludności żydowskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, 1996, s. 141.

Summary

Post-war anti-semitism in Poland (1945 – 1948)

A small proportion of Jews in Poland who survived the Holocaust was exposed to the opposition of the population remaining after the arriving to their home-town and village. In Poland there have had a place numerous pogroms, attacks of various armed gangs, collaborated with the communists and armed assaults with economic overtones. The brutal anti-Jewish manifestations in Poland has left many casualties – in estimation there have been killed 300-1500 people. The main cause of the anti-Semitism in Poland was the collaboration with the communist regime raised by the Soviet Union. This collaboration has occurred already in the territory, occupied by the Soviet Union in September 1945, and many Poles couldn't forget it. Other reasons to hate the Jewish people were, some difficult financial situation of Jewish property taken during the German occupation, complex economic and political situation in the country of the remains of war-time anti-Semitism. The Jewish population in Poland responded to anti-Semitism by assimilation, or leaving the country. In the period 1945 – 1947 more than half of Polish Jews emigrated.